

Ο εξοπλιστικός ανταγωνισμός Ελλάδας και Τουρκίας υπό το πρίσμα της στρατηγικής των διεθνών σχέσεων και της πολιτικής οικονομίας

Ευαγόρας Λ. Ευαγόρου*

Περίληψη

Η συνένωση των γνωστικών αντικειμένων της Οικονομίας και της Πολιτικής αποτελεί τη βάση της συγκεκριμένης μελέτης, που εξετάζει τα οικονομικά της άμυνας των κρατών Ελλάδας και Τουρκίας. Για την εκπλήρωση του στόχου της παρούσας μελέτης, η έρευνα θέτει υποθέσεις εργασίας που πηγάζουν από τη συνένωση των θεματικών των οικονομικών της άμυνας και της ασφάλειας των κρατών. Οι υποθέσεις θα ελεγχθούν με την περιπτωσιολογική μελέτη του ελληνοτουρκικού στρατιωτικού εξοπλισμού. Η ανάλυση στηρίζεται στους πιο κάτω άξονες: την παρουσίαση της οικονομικής ισχύος των δύο κρατών, την παρουσίαση του οικονομικού τους πλούτου και του επιπέδου ανάπτυξής τους, καθώς και την πολιτικο-στρατηγική τους θέση.

Λέξεις-Κλειδιά: εξοπλιστικός ανταγωνισμός, οικονομική ισχύς, ελληνοτουρκικές σχέσεις, αμυντικές δαπάνες.

---

* Επισκέπτης Λέκτορας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, Τμήμα Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

1. Εισαγωγή

Η επίδραση των οικονομικών θεωριών στις πολιτικές αποφάσεις που αφορούν στην ασφάλεια ενός κράτους είναι γενική παραδοχή. Η προσπάθεια μελέτης αυτών των φαινομένων βρίσκεται στο μεταίχμιο της σύγχρονης ακαδημαϊκής ανάλυσης των Διεθνών Σχέσεων και της Στρατηγικής. Οι συσχετισμοί οικονομίας και πολιτικής ασφάλειας, όπως πολλοί ακαδημαϊκοί καταμαρτυρούν¹, δημιουργούν τη συνένωση των γνωστικών αντικειμένων οικονομίας και διεθνών σχέσεων η οποία προσπαθεί να ερμηνεύσει τα σχετικά με αυτή διεθνολογικά φαινόμενα.

Στο σύγχρονο ακαδημαϊκό περιβάλλον οι συνενώσεις διαφορετικών επιστημονικών πεδίων για την εξέταση κοινωνικών συμβάντων είναι κοινός τόπος. Ένα από αυτά τα διεπιστημονικά πεδία είναι και τα Οικονομικά της Άμυνας που ενσωματώνει αφενός την πολιτική σκέψη και αφετέρου τις οικονομικές θεωρίες. Οι οικονομολόγοι² αναφέρουν ότι τα Οικονομικά της Άμυνας είναι μια επιστήμη πολιτικών με την έννοια ότι οι αναλυτές ενδιαφέρονται να διαμορφώσουν θεωρίες που θα τους βοηθήσουν να αποφασίσουν την καλύτερη κυβερνητική πολιτική, που θα αποφέρει τα πλέον επιθυμητά αποτελέσματα.

Η αλληλεπίδραση μεταξύ άμυνας και οικονομίας βασίζεται στο ότι η διεθνής ασφάλεια σχετίζεται άμεσα με τα οικονομικά κίνητρα που αντιμετωπίζουν τα έθνη-κράτη, με το κυνήγι δηλαδή του πλούτου και της ευημερίας³. Η αναζήτηση της οικονομικής ισχύος από τους διεθνείς δρώντες στηρίζεται στην πεποίθηση ότι η οικονομία παίζει πρωτεύοντα ρόλο στην ενδυνάμωση των κρατών και αποτελεί ισχυρό όπλο κατά του αντιπάλου.

Πέραν όμως από την αναζήτηση οικονομικής ισχύος, τα κράτη επιδιώκουν και τη στρατιωτική ισχύ, η οποία επιτυγχάνεται με εξοπλισμούς. Η απόκτηση όμως στρατιωτικών εξοπλισμών απαιτεί οικονομική δαπάνη, γεγονός που επηρεάζει πολύπλευρα τις δομές του κράτους. Συνεπώς, μία από τις κυριότερες ανάγκες του κράτους, η απόκτηση εξοπλισμών, είναι άμεσα συνυφασμένη με την οικονομία και επηρεάζει αλληλένδετα κριτήρια στις στρατηγικές του αποφάσεις.

Στο διεπιστημονικό πλαίσιο που αναφέρθηκε πιο πάνω κινείται και η παρούσα εργασία, η όποια λαμβάνοντας ως βάση την περιπτωσιολογική μελέτη των οικονομικών της άμυνας των κρατών της Ελλάδας και της Τουρκίας, καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις, επιχειρεί να ελέγξει την ισχύ θεωρητικών ζητημάτων που προκύπτουν από την πιο πάνω αναφερθείσα συνένωση γνωστικών αντικειμένων. Για τον σκοπό αυτό ερμηνεύεται η οικονομική τους ισχύς, προσδιορίζεται ο οικονομικός τους πλού-

τος, καταγράφεται το επίπεδο ανάπτυξής τους, και εξετάζεται η δομικότητα της κοινωνίας τους που αφορά στην γενικότερη θέση τους στο σύστημα, αλλά και ερευνάται η στρατηγική τους συμπεριφορά στο διεθνές σύστημα.

Τα οικονομικά δεδομένα που αφορούν στα οικονομικά των εξοπλισμών των δύο κρατών θα μας βοηθήσουν να εξετάσουμε την κούρσα εξοπλισμών όπως αυτή διαμορφώνεται σήμερα. Η κρίση και η ανάλυση των στρατηγικών τους επιλογών σε πολιτικό επίπεδο θα δώσει μια πληρέστερη πολιτικοοικονομική εικόνα για τη δομική συμπεριφορά του συστήματος που τις περιβάλλει.

Στην εργασία γίνεται αναφορά στα αίτια του ανταγωνισμού των εξοπλισμών μεταξύ των κρατών, που δημιουργούν έναν άλλο προσανατολισμό στη διάρθρωση του προϋπολογισμού ενός κράτους. Επίσης, στην παρούσα ακαδημαϊκή δουλεία επιδιώκεται η εξέταση παραγόντων όπως η ανάπτυξη και οι αμυντικές δαπάνες, η ανάλυση των βασικών παραδοχών για την κούρσα των εξοπλισμών, σε σχέση και με τους παραπάνω παράγοντες. Η εργασία καταλήγει με μια πρόταση για τις συνθήκες που απαιτούνται για τον περιορισμό της κούρσας των εξοπλισμών και την πρόοδο της ειρήνης και ασφάλειας. Επιπροσθέτως επιχειρείται μία τοποθέτηση και ανάλυση του τρόπου με τον οποίο η κούρσα εξοπλισμών μπορεί να περιοριστεί και να επέλθει ύφεση στις δαπάνες για άμυνα των δύο κρατών. Παράλληλα όμως διαπιστώνεται και η τραγικότητα της διλημματικής σχέσης ανάμεσα στην ανάγκη για άμυνα και περιορισμό των εξοπλισμών.

Η καινοτομία και η συνεισφορά της εργασίας επικεντρώνεται στην εισαγωγή μεθοδολογικών εργαλείων και από τα δύο γνωστικά αντικείμενα της οικονομίας και της στρατηγικής των διεθνών σχέσεων για να αναλύσει τον ελληνοτουρκικό ανταγωνισμό εξοπλισμών. Η προσπάθεια αυτή καταλήγει με μια σύγχρονη θεωρητική οπτική για τις κρατικές σχέσεις και την κούρσα εξοπλισμών.

Η μέθοδος προσέγγισης που θα χρησιμοποιηθεί στην εργασία αναφέρεται στον έλεγχο ισχύος αξιώματος με την χρήση περιπτωσιολογικής μελέτης. Η εργασία θέτει τις εξής υποθέσεις εργασίας: α) ο βαθμός έντασης και το επίπεδο της κούρσας εξοπλισμών μεταξύ των κρατών επηρεάζει τις διακρατικές τους σχέσεις και β) το ύψος των δαπανών για αμυντικούς εξοπλισμούς προσδιορίζει την στρατηγική του κράτους στο διεθνές σύστημα.

Ως θεωρητικό υπόβαθρο για την ανάλυση των πιο πάνω στοιχείων η μελέτη θα στηριχθεί στα γνωστικά αντικείμενα της Πολιτικής Οικονομίας και των Οικονομικών της Άμυνας που αποτελούν επιστημονικά πεδία της σύ-

μπυξης των επιστημών της Οικονομίας και της Διεθνούς Πολιτικής, καθώς και στις θεωρίες Διεθνών Σχέσεων και θεωριών στρατηγικής του κράτους.

2. Οι αμυντικές δαπάνες ως προϊόν της παραγωγής άμυνας από το κράτος

Η παροχή από το κράτος ασφάλειας από τις εξωτερικές απειλές, δηλαδή η προσφορά του αγαθού της εθνικής άμυνας, αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα δημόσιου κοινωνικού αγαθού⁴. Το κράτος αναλαμβάνει να προστατέψει το κοινωνικό σύνολο που βρίσκεται εντός των ορίων των συνόρων του από οποιαδήποτε εξωτερική απειλή και η παροχή αυτή ανταποκρίνεται στην προσφορά του αγαθού της άμυνας. Η σημασία του ως δημόσιου αγαθού είναι σημαντικότερη για το κράτος, γιατί οι δαπάνες για στρατιωτικούς εξοπλισμούς είναι οι πλέον πολυέξοδες και επικίνδυνες, καθώς κοστίζουν σε πλούτο και ανθρώπινο δυναμικό, αλλά συνάμα μπορούν να προσφέρουν πολλά οφέλη⁵.

Το κόστος των στρατιωτικών εξοπλισμών για ένα κράτος αποτελείται από το οικονομικό ύψος της επένδυσης για την αγορά των οπλικών συστημάτων ή για την παραγωγή τους, αν αυτά παράγονται από το ίδιο το κράτος, και είναι μέγεθος άμεσα μετρήσιμο, καθώς μπορεί να μετρηθεί σε ποσοτικές μονάδες (αξία σε χρηματικές μονάδες). Τοποθετώντας όμως την απόδοση της δαπάνης με πολιτικά και στρατιωτικά κριτήρια, η αποτελεσματικότητα της επένδυσης μετριέται σε μονάδες αποτροπής και ως μέγεθος μπορεί μόνο να εκτιμηθεί με βάση ορισμένες παραδοχές. Πρώτον, τι πλήγμα μπορεί να επιφέρει στον αντίπαλο, δεύτερον, το μέγεθος της στρατιωτικής ικανότητας του οπλικού συστήματος, τρίτον, το κόστος που δημιουργείται στον αντίπαλο από τα αντίμετρα που πρέπει να λάβει⁶. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι η απόδοση της επένδυσης σε στρατιωτικό εξοπλισμό, αλλά και η επίδρασή της στο κοινωνικό σύνολο δεν μπορούν να κρίνονται μόνο με οικονομικούς και ποσοτικούς όρους, αλλά και με πολιτικούς και ποιοτικούς. Υπό αυτό το πρίσμα, θα εξετάσουμε πιο κάτω στην περιπτωσιολογική μελέτη πώς τα κράτη της Ελλάδας και της Τουρκίας λαμβάνουν τις αποφάσεις τους για τις εξοπλιστικές δαπάνες.

Οι δαπάνες για στρατιωτική προετοιμασία στερούν από την οικονομία ενός κράτους πόρους που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε άλλους τομείς κυρίως κοινωνικού χαρακτήρα⁷. Έτσι, το κράτος βρίσκεται

σε ένα δίλημμα μεταξύ δαπανών για στρατιωτικούς εξοπλισμούς και κοινωνικών δαπανών, δίλημμα που σε κάποιο βαθμό αντιμετωπίζουν και τα κράτη Ελλάδας και Τουρκίας. Η πρώτη επιλογή επιβάλλεται από την ανάγκη για ασφάλεια του κράτους που εξασφαλίζεται με επαρκή στρατιωτική ισχύ. Η δεύτερη επιλογή επιβάλλεται από την ανάγκη για την οικονομική ευημερία του κοινωνικού συνόλου του κράτους και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων του. Η εναλλακτική επένδυση ή κατανάλωση, αυτό δηλαδή που θυσιάζεται για την πρώτη επιλογή εις βάρος της δεύτερης, ονομάζεται «αμυντικό βάρος».

3. Η οικονομία ως φορέας ισχύος

Είναι πλέον γενικά αποδεκτό ότι ο ρόλος της οικονομικής ισχύος έχει αποκτήσει βαρύνουσα σημασία στις διακρατικές σχέσεις. Η ικανότητα των κρατών να χρησιμοποιούν την οικονομική τους ισχύ για να επηρεάσουν αποφάσεις άλλων κρατών που αφορούν στην εξωτερική τους πολιτική εξισώνεται με αυτή της στρατιωτικής ισχύος⁸. Όπως σημειώνει ο οικονομολόγος Thurrow⁹, το κύριο πεδίο ανταγωνισμού πλέον στο διεθνές σύστημα και κυρίως ανάμεσα στις αναπτυγμένες χώρες είναι η οικονομία.

Είναι γεγονός ότι η στρατιωτική ισχύς δεν αποτελεί τη μοναδική παράμετρο που καθορίζει την κυριαρχία ενός κράτους και τη διαμόρφωση της στρατηγικής του, αλλά στον ίδιο βαθμό με τη στρατιωτική συμβάλλει και η οικονομική ισχύς¹⁰. Κατά συνέπεια, η ακμαία εθνική οικονομία και η οικονομική ευρωστία, δηλαδή αυτή που δίνει την οικονομική ισχύ, αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για τη στρατιωτική ισχύ¹¹. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται καμιά χώρα δεν μπορεί να στηρίξει μια εντατική και παρατεταμένη στρατιωτική προσπάθεια, αν δε διαθέτει ισχυρή οικονομική βάση, καθώς το ύψος του Ακαθαρίστου Εγχωρίου Προϊόντος (ΑΕΠ), η βιομηχανική παραγωγή, οι φυσικές πηγές πλούτου και το ανθρώπινο δυναμικό προσδιορίζουν τη δυνατότητα μιας χώρας να επωμισθεί το βάρος μιας πολεμικής αντιπαράθεσης και τη δυνατότητά της να διαθέσει στο στρατιωτικό τομέα τους αναγκαίους ανθρώπινους και οικονομικούς πόρους¹².

Όσο απλά και αν το παραθέτει ο Κονδύλης¹³, έχει απόλυτο δίκιο, όταν ορίζει ως ακμαία οικονομία εκείνη που παράγει με ανοδικούς ρυθμούς απτά αγαθά, τόσο για την ικανοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερο εγχώ-

ριων αναγκών, όσο και για την εξαγωγή προς αποπληρωμή άλλων αγαθών, τα οποία η εκάστοτε χώρα δεν μπορεί ή δε θεωρεί σύμφωρο να παράγει η ίδια με όσο το δυνατόν μεγαλύτερο πλεόνασμα. Σύμφωνα με τα πιο πάνω, Ελλάδα και Τουρκία επιδιώκουν τη βελτίωση της οικονομικής τους θέσης για να αποκτήσουν τη σχετική οικονομική ισχύ έναντι του αντιπάλου, που θα τους δίνει την ευχέρεια για την αγορά στρατιωτικών εξοπλισμών.

Ανεξάρτητα από το βαθμό που μπορεί να κατέχει η οικονομική ισχύς στην ιεράρχηση της διεθνούς πολιτικής αρένας, είναι γεγονός η συνεχής προσπάθεια των κρατών να την αποκτήσουν. Η απόκτηση από τα κράτη οικονομικής ισχύος, σκοπό έχει να βοηθήσει στην υλοποίηση των στρατηγικών τους στόχων. Η προσπάθεια αυτή εμπεριέχει οικονομικές δυσκολίες που κυρίως εστιάζονται στην ικανότητα του κράτους να παράγει και να δημιουργεί πλούτο. Οι αδυναμίες αυτές κατά κύριο λόγο επηρεάζουν τη διαμόρφωση της στρατηγικής του κράτους στην προσπάθειά του να αποκτήσει ιδιαίτερη ισχύ έναντι του αντιπάλου.

3.1. Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν ως συντελεστής της οικονομικής ισχύος

Ο πυλώνας της οικονομικής ισχύος των κρατών είναι ο πλούτος, που αναφέρεται στο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας και ως μέγεθος είναι μετρήσιμος με το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ το οποίο μετρά τη συνολική αξία των τελικών αγαθών και των υπηρεσιών που παράγει μια οικονομία κατά τη διάρκεια ενός ημερολογιακού έτους. Παρά τις αδυναμίες του¹⁴ ως δείκτη μετρήσεως, έχει καθιερωθεί στην οικονομική επιστήμη να χρησιμοποιείται ως το μέγεθος εκείνο που αποτυπώνει κατά κύριο λόγο το επίπεδο ανάπτυξης και ευημερίας και κατά συνέπεια την οικονομική ισχύ μιας χώρας. Ο Organski¹⁵ υποστηρίζει ότι το ΑΕΠ ως συντελεστής οικονομικής ισχύος, είναι ίσως το καλύτερο κριτήριο για τον προσδιορισμό της εθνικής ικανότητας ενός κράτους. Στο παρόν σημείο γίνεται αναφορά στο ΑΕΠ των κρατών Ελλάδας και Τουρκίας για να καταδειχθεί η δυναμική των δύο κρατών να παράγουν πλούτο και να παρουσιαστεί μια μεταξύ τους συγκριτική ανάλυση.

Παρατηρώντας το μέγεθος του ΑΕΠ της Ελλάδας και της Τουρκίας κατά την περίοδο των τελευταίων τεσσάρων δεκαετιών, εκφρασμένο σε τρέχουσες τιμές και με μονάδα μέτρησης το δολάριο των ΗΠΑ¹⁶, και πα-

ρά την αδυναμία των ποσών να παρουσιάσουν την πλήρη και καθαρή οικονομική εικόνα λόγω του πληθωρισμού και της αστάθειας των ισοτιμιών (όταν αφορά την έκφραση σε μονάδες δολαρίων), μπορούν να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα. Η βελτίωση των οικονομιών των δύο κρατών από τη λήξη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου αποτυπώνεται στην αυξητική πορεία των μεγεθών του ΑΕΠ τους. Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του 1970 το ύψος του ΑΕΠ της Ελλάδας ήταν 29,7 δις US \$, το 1985 ήταν 118,7 δις US \$, ενώ το 2005 έφτασε σε τριπλάσια εν σχέση με το μέσο της δεκαετίας του 1980 επίπεδα, φτάνοντας τα 328,4 δις US \$. Αντίστοιχα, η Τουρκία το 1970 είχε ΑΕΠ 35,4 δις US \$, και το 1985 169,2 δις US \$, για να παρουσιάσει μια τετραπλάσια αύξηση το 2005 και να φτάσει τα 555,7 δις US \$. Διαπιστώνεται μια μεγάλη αυξητική τάση και στις δύο χώρες, γεγονός που μεταφράζεται σε πρόοδο της ικανότητάς τους να παράγουν πλούτο και να ισχυροποιούνται οικονομικά (το ΑΕΠ σε πραγματικούς όρους). Αυτό μεταφράζεται και σε ικανότητα για εξοπλιστικές δαπάνες, αν τεθεί ως βάση η υπόθεση ότι η αύξηση του πλούτου οδηγεί και στην αύξηση των στρατιωτικών δαπανών. Κατά κύριο λόγο, όσο υψηλότερος είναι ο δείκτης του ΑΕΠ μιας χώρας τόσο μεγαλύτερη και η δυνατότητά της να διαθέσει περισσότερα κονδύλια για τη στήριξη των αμυντικών της δαπανών.

Η υπεροχή της Τουρκίας στο ύψος του ΑΕΠ είναι φανερή, αλλά σε αυτό πρέπει να ληφθεί υπόψη και μια άλλη παράμετρος, αυτή που αφορά στον πληθυσμό της κάθε χώρας και στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, παρά τις όποιες αδυναμίες του ως δείκτη, αποτελεί το μέγεθος εκείνο που αποτυπώνει το επίπεδο ανάπτυξης, ευημερίας και συνεισφοράς οικονομικής ισχύος μιας χώρας¹⁷. Παρατηρώντας τα οικονομικά δεδομένα για το κατά κεφαλήν ΑΕΠ συμπεραίνεται η υπεροχή της Ελλάδας σε αυτό το μέτρο σύγκρισης, καθώς η συνολική παραγόμενη ποσότητα προϊόντος που αναλογεί σε κάθε Έλληνα πολίτη είναι τριπλάσια από αυτή που αναλογεί σε έναν Τούρκο πολίτη. Η διαφορά αυτή παραμένει αναλλοίωτη τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς το 1980 το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας ήταν 9.578 US \$ (σε τρέχουσες τιμές), ενώ της Τουρκίας 2.358 US \$ και αντίστοιχα το 2005 η διαφορά ήταν σχεδόν τετραπλάσια, καθώς το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας ήταν 29.212 US \$ ενώ της Τουρκίας ήταν 7.698 US \$¹⁸. Για την Τουρκία η μεγάλη αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ λαμβάνει μεγαλύτερη σημασία, αν αναλογιστεί κανείς και το γεγονός της ραγδαίας αύξησης του πληθυσμού της.

4. Τεχνολογία, οικονομία και εξοπλισμοί

Ένας σοβαρός παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη στην παρούσα μελέτη είναι η τεχνολογία και ως συνέπεια αυτής οι τεχνολογικές εξελίξεις. Οι τεχνολογικές εξελίξεις μετασχηματίζουν όλες τις πλευρές των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών υποθέσεων, καθώς η τεχνολογική καινοτομία έχει γίνει ο κύριος παράγοντας καθορισμού της οικονομικής ανάπτυξης στις προηγμένες οικονομίες, καθώς και της διεθνούς ανταγωνιστικότητας μεταξύ των εκβιομηχανισμένων οικονομιών¹⁹. Παράλληλα και εν πολλοίς συνυφασμένοι με τον παράγοντα “τεχνολογία” είναι και οι επίσης ποιοτικές προσμετρήσιμοι παράγοντες της γνώσης και της πληροφόρησης. Η σημαντικότητά τους για ένα κράτος είναι τεράστια ως προς την ικανότητα επιβολής έναντι των άλλων κρατών και αυτό γίνεται περισσότερο πειστικό από το γεγονός ότι η πληροφορία-γνώση είναι σήμερα ο βασικός οικονομικός πόρος που καθορίζει σε σημαντικό βαθμό την κατάταξη των κρατών στον παγκόσμιο ανταγωνισμό²⁰.

Η μελέτη του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ δύο κρατών στο διεθνές σύστημα πρέπει να στηρίζεται σε δύο συγκριτικούς πυλώνες. Ο πρώτος αφορά την ποσοτική διάσταση και ο άλλος την ποιοτική. Σε περιπτώσεις που υπάρχει ποσοτική ανισορροπία μεταξύ δύο κρατών, όπως ισχύει μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, ο παράγοντας “ποιότητα” αναδεικνύεται ως καθοριστικής σημασίας στο συσχετισμό και στην ισορροπία των δυνάμεων μεταξύ των κρατών²¹, καθώς η ισορροπία στρατιωτικής ισχύος εξαρτάται κατά πολύ από το βαθμό εκμετάλλευσης από τις δύο χώρες των δυνατοτήτων που προσφέρουν τα οπλικά συστήματα νέας τεχνολογίας. Αυτή η ποιοτική διαφορά επικεντρώνεται σε αυτό που ονομάζεται “τεχνολογία” και κατ’ επέκταση η τεχνολογική υπεροχή έναντι του αντιπάλου καταμετράται με ποιοτικά κριτήρια τα οποία δύνανται να εξισορροπούν και να υπερτερούν των ποσοτικών. Συνεπώς, στην ποιοτική διάσταση της συγκριτικής μελέτης εντάσσεται και ο παράγοντας “τεχνολογία”. Η σημαντικότητα του τεχνολογικού παράγοντα όσον αφορά τη σύγκρουση γενικότερα και ειδικότερα στο στρατιωτικό τομέα εντοπίζεται από πολλούς αναλυτές των διεθνών σχέσεων²².

Η επισήμανση των παραγόντων “τεχνολογία και τεχνογνωσία” σε συνάρτηση με τους όρους “οικονομία και εξοπλισμοί” είναι καίριας σημασίας, γιατί η τεχνολογία στο σύγχρονο πολιτικό περιβάλλον παίζει καθοριστικό ρόλο στις διακρατικές σχέσεις, είτε αφορά στην τεχνολογική εξάρτηση είτε στην τεχνολογική υπεροχή που μπορεί να κρίνει μια πολεμική αναμέτρηση. Όπως αναφέρει ο Majeski²³ η τεχνολογία είναι αναπόσπα-

στο κομμάτι της κούρσας εξοπλισμών και η τεχνολογική καινοτομία αυξάνει το εύρος των επιλογών των συμμετεχόντων προσφέροντάς τους νέες δυνατότητες και ευκαιρίες να αναδιαρθρώσουν σπάνιους πόρους. Η σημαντικότητά της επίσης έγκειται και στο γεγονός ότι η τεχνολογική πρόοδος αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό των αγορών αμυντικού εξοπλισμού, καθώς οι τεχνικές εξελίξεις που οδηγούν στην παραγωγή νέων προϊόντων δημιουργούν προοπτικές υπέρ των προϊόντων εκείνων που ενσωματώνουν όλο και μεγαλύτερη τεχνολογική έρευνα. Επιπροσθέτως, όπως διαπιστώνεται και από τη νέα θεωρία της ανάπτυξης, η γνώση, η τεχνολογία και η τεχνογνωσία συνιστούν έναν ξεχωριστό συντελεστή παραγωγής πέρα από τους κλασικούς του κεφαλαίου και της εργασίας²⁴. Τέλος, στη σύγχρονη εποχή, όπου η ακρίβεια των όπλων αυξάνει τη σημασία του τεχνολογικού παράγοντα, η κατοχή της γνώσης είναι καθοριστική για την έκβαση μιας μάχης και η σημασία της πληροφορίας για τη θέση και τις κινήσεις του αντιπάλου αποκτά μεγαλύτερη σημασία²⁵.

Συμπερασματικά, επισημαίνεται ότι η τεχνολογική επανάσταση έχει επιφέρει ραγδαίες μεταβολές στα οπλικά συστήματα και η πολεμική τεχνολογία συνεχώς εξελίσσεται. Ειδικότερα, οι σημαντικότερες τεχνολογικές καινοτομίες κυριαρχούν στον τομέα της διαχείρισης πληροφοριών με ιδιαίτερο βάρος στις εξελίξεις στη δορυφορική τεχνολογία και τον πληροφοριακό πόλεμο²⁶. Μια τέτοια κατάσταση, όπου η τεχνολογία βρίσκεται στο σημείο αιχμής και μπορεί να κρίνει το αποτέλεσμα μιας σύγκρουσης, αναγκάζει τα κράτη όχι μόνο να αναζητούν τεχνολογία που θα τους βελτιώσει τη στρατιωτική τους ικανότητα, αλλά να βρίσκονται στο προσκήνιο των τεχνολογικών καινοτομιών για να αποκτούν το συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι του αντιπάλου. Εκεί που τα ποσοτικά μειονεκτήματα είναι αδύνατον να αντισταθμιστούν με ποσοτική εξισορρόπηση είναι αναπόφευκτο να αναζητείται το ποιοτικό πλεονέκτημα.

5. Ο εξοπλιστικός ανταγωνισμός των κρατών

Ανταγωνισμό (κούρσα) εξοπλισμών παρατηρούμε, όταν δύο ή περισσότερα κράτη ή συμμαχίες με συγκρουσιακούς στόχους εμπλακούν σε έναν αγώνα αύξησης των οπλικών τους συστημάτων και του στρατιωτικού ανθρώπινου δυναμικού τους. Οι κούρσες εξοπλισμών χαρακτηρίζονται συχνά ως μια διαδικασία δράσης-αντίδρασης στην οποία ένα κράτος

αυξάνει το στρατιωτικό του οπλοστάσιο ως ανταπόδοση της ενδεχόμενης αύξησης του αντίπαλου οπλοστασίου²⁷. Οι Intriligator και Brito²⁸ ορίζουν την κούρσα εξοπλισμών ως μια δυναμική διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ κρατών για την απόκτηση όπλων. Η κατάσταση του ανταγωνισμού των εξοπλισμών μεταξύ των κρατών στο διεθνές σύστημα δημιουργείται σε ανταγωνιστικό περιβάλλον (ύπαρξη σύγκρουσης) λόγω της πεποίθησης από όλα τα μέρη ότι η στρατιωτική ισχύς καθορίζει εν πολλοίς το αποτέλεσμα μιας σύγκρουσης. Το διεθνές σύστημα και οι εξωτερικές απειλές που δημιουργούνται μέσα σε αυτό επηρεάζουν το αίσθημα ανασφάλειας που νιώθουν τα κράτη, με συνέπεια να οδηγούν στην αύξηση των εξοπλισμών.

Ο Καρρ ορίζει ως κούρσα εξοπλισμών «...την κατάσταση εκείνη όπου δύο ή περισσότερα μέρη διακρίνουν ότι συμμετέχουν σε μια αντίπαλη σχέση, στην οποία αυξάνουν ή βελτιώνουν τους εξοπλισμούς τους με γρήγορους ρυθμούς και, αλλάζοντας τη δομή της στρατιωτικής του κατάστασης αντιστοίχως, με γενική εστίαση στην παρελθοντική, παρούσα και προβλεφθείσα στρατιωτική και πολιτική συμπεριφορά των αντίπαλων μερών...»²⁹. Στον ορισμό αυτό διακρίνεται, πρώτον, η έννοια της σύγκρουσης ως αντίπαλης σχέσης και η ανταγωνιστική σχέση των κρατών ως αίτιο της ύπαρξης μιας κούρσας εξοπλισμών, δεύτερον, η διαδικασία πραγμάτωσης της κούρσας των εξοπλισμών (δηλαδή ο τρόπος που αυτή υλοποιείται) και, τρίτον, το στρατηγικό πνεύμα που τη διακατέχει ως πράξη κανονιστικής συμπεριφοράς δύο αντιπάλων.

Τα κράτη προχωρούν στην απόκτηση στρατιωτικού εξοπλισμού, γιατί αυτό τους παρέχει στρατιωτική ισχύ την οποία και χρησιμοποιούν εναντίον του αντιπάλου. Ο αντίπαλος, αντιλαμβανόμενος την απειλή από τη δράση του άλλου παίκτη (αύξηση στρατιωτικού εξοπλισμού), προχωρεί και αυτός στη στρατιωτική ενίσχυση. Κατά αυτόν τον τρόπο, δημιουργείται ένας κύκλος αντιπαράθεσης που μεταφράζεται σε στρατιωτική ενίσχυση³⁰. Έτσι, η ανάγκη για απόκτηση στρατιωτικού εξοπλισμού είναι το αποτέλεσμα των ανταγωνιστικών σχέσεων των κρατών και όχι το αίτιο της μεταξύ τους σύγκρουσης.

Ο κύριος λόγος που οδηγεί τα κράτη σε αγορά στρατιωτικών εξοπλισμών είναι η ανασφάλεια του διεθνούς συστήματος και κατ' επέκταση οι απειλές από τους εν δυνάμει αντιπάλους. Οι αποφάσεις των κρατών για την κούρσα εξοπλισμών με έναν αντίπαλο επηρεάζονται από καθαρά εξωτερικούς λόγους που αφορούν στη δομή του διεθνούς συστήματος, αλλά και στον επιθετικό χαρακτήρα της συμπεριφοράς των κρατών. Η επιλογή των κρατών για δαπάνες σε στρατιωτικούς εξοπλισμούς αποβλέ-

πει στην ενίσχυση της στρατιωτικής ισχύος, που αποτελεί έναν από τους κύριους πυλώνες εξασφάλισης του κράτους. Ένα κράτος μπορεί να νιώθει ήσυχο από την αύξηση των στρατιωτικών δυνάμεων του αντιπάλου μόνο αν πιστεύει ότι του προσφέρεται μια λειτουργική συλλογική ασφάλεια από το σύστημα³¹. Ακόμα και αν αυτό συμβαίνει όμως, είναι τολμηρά επικίνδυνο ένα κράτος να στηρίζει την ασφάλεια στην κατανομή ισχύος του συστήματος και όχι στις δικές του δυνάμεις.

Η πιο πάνω αναφορά, στον θεωρητικό προσανατολισμό της κούρσας εξοπλισμών μεταξύ των κρατών, θα αποσαφηνίσει την ανάλυση που ακολουθεί και αναφέρεται στην ειδική περίπτωση του εξοπλιστικού ανταγωνισμού μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Όσον αφορά στην περιπτώσιολογική μελέτη, έχουμε ένα κράτος που υλοποιεί επιθετική στρατηγική και ένα κράτος που ακολουθεί αμυντική αποτρεπτική στρατηγική (Τουρκία και Ελλάδα αντίστοιχα). Η ανταγωνιστική αυτή σχέση μεταφράζεται σε μια κούρσα εξοπλισμών μεταξύ των δύο κρατών όπως παρουσιάζεται ακολούθως.

6. Συγκριτική ανάλυση των δαπανών για άμυνα Ελλάδας και Τουρκίας

Στο παρόν σημείο γίνεται παρουσίαση των οικονομικών δεδομένων που αφορούν στους εξοπλισμούς των δύο κρατών³². Κρίνεται αναγκαία αυτή η παρουσίαση όχι τόσο γιατί άλλοι ερευνητές δεν το έχουν πράξει³³, αλλά για να τονιστούν ορισμένα στοιχεία που σε άλλες ακαδημαϊκές δουλειές δεν έχουν θιγεί. Η παρουσίαση και η αναφορά στους αριθμούς των δαπανών για την άμυνα θα καταδείξουν την πραγματική εικόνα της συγκρουσιακής σχέσης των κρατών Ελλάδας και Τουρκίας, αλλά και θα πιστοποιήσουν την κούρσα εξοπλισμών που υφίσταται μεταξύ των δύο κρατών.

Η αξία της ποσότητας του αγαθού της άμυνας η οποία παρέχεται στο κοινωνικό σύνολο, στη διάρκεια μίας χρονικής περιόδου, προσεγγίζεται από το μέγεθος των αμυντικών δαπανών, στη διάρκεια της ίδιας περιόδου, εκφρασμένο σε πραγματικές τιμές. Παρά τις αδυναμίες του ως ορισμού αποτελεί ένα καλό εχέγγυο για να προσδιορισθούν τα μεγέθη σε απόλυτους αριθμούς και βοηθά στην ερμηνεία των δεδομένων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο πραγματοποιείται μια προσπάθεια να αποσαφηνιστεί το

επίπεδο της στρατιωτικής ισχύος, όπως αυτή μπορεί να καταδειχθεί με το χρηματικό ύψος για τις δαπάνες άμυνας που πραγματοποιούν η Ελλάδα και η Τουρκία, και συνάμα να παρουσιαστεί η εικόνα των αριθμών που αφορούν στους εξοπλισμούς των δύο χωρών³⁴.

Η ένταση της προσπάθειας των δύο χωρών για ενίσχυση του στρατιωτικού τους εξοπλισμού καταδεικνύει το συγκρουσιακό χαρακτήρα των σχέσεών τους. Ενδεικτικό του εξοπλιστικού ανταγωνισμού και της συσσώρευσης οπλικών συστημάτων εκατέρωθεν του Αιγαίου³⁵ είναι το γεγονός ότι οι ελληνικές και τουρκικές στρατιωτικές δαπάνες, εκφρασμένες ως ποσοστό του ΑΕΠ, είναι τα τελευταία χρόνια πολύ πιο πάνω από τον αντίστοιχο μέσο όρο τόσο του NATO όσο και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κατά μέσο όρο την τελευταία πενταετία τα κράτη-μέλη του NATO δαπανούν το 2,1% του ΑΕΠ τους, την στιγμή που η Ελλάδα δαπανάει 3,2% του ΑΕΠ κατά μέσο όρο και η Τουρκία 3,6%. Το 2001 η Ελλάδα δαπανούσε το 4,6% του ΑΕΠ και η Τουρκία το 4,9%, τη στιγμή που ο μέσος όρος των κρατών του NATO ήταν 2,4%, ενώ το 2006, αν και υπάρχει μια μείωση στη διαφορά και της Ελλάδας (3,0 %) και της Τουρκίας (2.8 %) τα ποσοστά ήταν σαφώς μεγαλύτερα από το μέσον όρο του NATO (2,1%).

Από τη στιγμή που το ενδεχόμενο του πολέμου είναι ένας από τους κυριότερους παράγοντες στη διεθνή πολιτική, η στρατιωτική δύναμη καθίσταται ένα αναγνωρισμένο κριτήριο των πολιτικών αξιών ³⁶, η οποία μπορεί να μετρηθεί με βάση το ύψος των δαπανών για την άμυνα και την ασφάλεια. Το ύψος των στρατιωτικών δαπανών εκφρασμένο σε χρηματικές μονάδες αποτελεί ένα σημαντικό μέτρο αφενός του καθορισμού της στρατιωτικής δύναμης ενός κράτους και αφετέρου της αντίδρασης του κράτους αυτού στις εξοπλιστικές δραστηριότητες των αντιπάλων του. Το γεγονός αυτό καθιστά την ερμηνεία των ποσών για άμυνα σημαντική ως προς το βαθμό που η ερμηνεία αυτή ανταποκρίνεται στην αναζήτηση των αιτιών πραγμάτωσης των εξοπλιστικών προγραμμάτων. Επιπροσθέτως, η σπουδαιότητα της μελέτης των αριθμητικών δεικτών που αφορούν στην άμυνα έγκειται στο ότι η διαχρονική εξέλιξη του όγκου των στρατιωτικών δαπανών μιας χώρας αποτελεί μέτρο με το οποίο μπορούν να ερμηνευθούν σημαντικές στρατιωτικές πολιτικές και οικονομικές πλευρές της εθνικής ασφάλειας και επιπλέον, οι στρατιωτικές δαπάνες συνδέουν τις εσωτερικές εξελίξεις με θέματα εξωτερικής πολιτικής³⁷.

Μια πρώτη εικόνα των ποσών που τα κράτη της Ελλάδας και της Τουρκίας δαπανούν για την άμυνα δίνεται από την μελέτη των δεδομένων για τις εξοπλιστικές τους δαπάνες. Σε σχετικά μεγέθη (τα ποσά είναι σε τρέχουσες τιμές), η Ελλάδα (σε δραχμές και ευρώ) και η Τουρκία (σε

τουρκικές λίρες) αυξάνουν τις δαπάνες για άμυνα. Είναι άμεσα παρατηρήσιμο το γεγονός της αυξητικής τάσης των ποσών για άμυνα και από τις δύο χώρες³⁸. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 έως και σήμερα τα δύο κράτη, ανεξάρτητα από το κλίμα των σχέσεών τους, τείνουν να δαπανούν περισσότερα χρήματα χρόνο με το χρόνο για την άμυνά τους. Αυτό καταδεικνύει την πεποίθηση των κρατών ότι οι εθνικοί στόχοι είναι άμεσα συνυφασμένοι με τη στρατιωτική ισχύ η οποία επιτυγχάνεται με την αγορά στρατιωτικών εξοπλισμών. Η αυξητική τάση των δαπανών για άμυνα είναι απόλυτη (αν και όχι καθαρή από χρόνο σε χρόνο), αν συγκρίνουμε τα ποσά της δεκαετίας του 1970 με τα σημερινά ποσά. Η παρούσα διαπίστωση επιβεβαιώνει την ανησυχία και των δύο κρατών για άμυνα, αλλά και το γεγονός του κύκλου του εξοπλιστικού ανταγωνισμού, όπου η αύξηση των εξοπλιστικών δαπανών του ενός παίκτη οδηγεί στην αύξηση των εξοπλιστικών δαπανών του αντιπάλου.

Μια συγκριτική παρατήρηση των δαπανών για άμυνα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας μπορεί να καταδείξει τα ακόλουθα. Πέραν της αυξητικής πορείας που παρατηρείται στις αμυντικές δαπάνες και των δύο κρατών³⁹, βλέπουμε ότι η αυξητική πορεία στις δαπάνες της Τουρκίας είναι μεγαλύτερη από αυτήν της Ελλάδας. Ιδιαίτερα από το 1984 και μετά παρατηρείται αυξανόμενη τουρκική υπεροχή σε δαπάνες εξοπλισμών⁴⁰. Ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1980, Ελλάδα και Τουρκία, ξόδευαν περίπου ίσο ποσό για την άμυνά τους, στις αρχές της νέας χιλιετίας η Τουρκία διπλασίασε τις δαπάνες της (8.885 εκατομμύρια US \$) και η Ελλάδα τις αύξησε κατά 25% (5.577 εκατομμύρια US \$). Είναι γεγονός ότι μεταξύ 1985 και 1988 οι τουρκικές αμυντικές δαπάνες είχαν αυξηθεί περισσότερο από το διπλάσιο (από 3,2 δις US \$ σε 8,1 δις US \$) και καταλάμβαναν το 4,4% με 4,5% σε σταθερή βάση του ΑΕΠ, την ίδια στιγμή που η Ελλάδα αύξησε σε πραγματικούς αριθμούς τις στρατιωτικές της δαπάνες (από 3,3 δις US \$ το 1985 σε 5,7 δις US \$ το 1988), αλλά τις μείωσε ως ποσοστό του ΑΕΠ της (από 7% σε 4,4%)⁴¹. Έτσι, η Τουρκία δείχνει να στηρίζεται στη στρατιωτική ισχύ, για να υλοποιεί τους στρατηγικούς της στόχους και τείνει να αυξάνει τις δαπάνες της, παρά τα οικονομικά της προβλήματα, ενώ η Ελλάδα κρίνει ότι η στρατιωτική απειλή του αντιπάλου μπορεί να αποτραπεί και με άλλο τρόπο και όχι απαραίτητα στρατιωτικό, ο οποίος οδηγεί στην αύξηση των στρατιωτικών εξοπλισμών.

Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι στη μεταπολεμική περίοδο και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 (με εξαίρεση την περίοδο 1980-1985) παρουσιάζεται μία αύξηση στις δαπάνες των εξοπλισμών και από τις δύο χώρες, που εντείνουν την κούρσα των εξοπλισμών. Αυτό θα μπο-

ρούσε να δικαιολογηθεί από το γεγονός ότι τις περιόδους αυτές κατασκευάζονται νέα και ισχυρά οπλικά συστήματα και αρχίζει η έρευνα και η ανάπτυξη τεχνολογιών, οι οποίες εξασθενούσαν το ισοζύγιο του τρόμου⁴². Η προσπάθεια των δύο χωρών να ανταποκριθούν σε αυτές τις νέες οπλικές απαιτήσεις με επιτυχία, που θα τους εξασφάλιζαν τους επιδιωκόμενους στόχους, ενέτειναν την κούρσα εξοπλισμών.

Σε γενικές γραμμές, τη δεκαετία του 1980 οι δύο χώρες βρέθηκαν σε έναν πολύ έντονο ανταγωνισμό εξοπλισμών, από το 1988 όμως η Τουρκία εμφανίζει αυξανόμενους στρατιωτικούς εξοπλισμούς, ενώ η Ελλάδα από την πλευρά της φάνηκε να προσαρμόζεται στη συγκράτηση των στρατιωτικών εξοπλισμών, τουλάχιστον μέχρι το 1991. Η Τουρκία μεταξύ του 1992 και του 2001 αύξησε τις στρατιωτικές της δαπάνες κατά 37% περνώντας από τα 6,5 δις US \$ στα 8,9 δις US \$⁴³, με αποτέλεσμα η πλήρης εφαρμογή των τουρκικών εξοπλιστικών προγραμμάτων να απειλεί να αλλάξει πλήρως την ελληνοτουρκική ισορροπία ισχύος σε διμερές επίπεδο. Η Ελλάδα ουσιαστικά αρχίζει να αυξάνει τις αμυντικές δαπάνες της από το 1995 σε μια προοπτική να αντιμετωπίσει τη συνεχή επέκταση του αντίστοιχου τουρκικού τομέα, καθώς και την επιθετική στρατιωτική στρατηγική της Άγκυρας που εκφράζεται σε διάφορα μέτωπα⁴⁴.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1990 παρατηρείται μια στασιμότητα στα ποσά των δαπανών για άμυνα της Ελλάδας. Αυτό μάλλον οφείλεται στα αλληπάλληλα σταθεροποιητικά προγράμματα και στα δημοσιονομικά προβλήματα αλλά και στις οικονομικές δυσχέρειες του κράτους τη συγκεκριμένη περίοδο και κυρίως στην προσπάθεια επίτευξης των κριτηρίων συμμετοχής στην Οικονομική Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) με την απαιτούμενη πειθαρχία στους όρους και την περιοριστική πολιτική⁴⁵. Το τελευταίο μάλιστα αποτελεί ένα καιρίο επιχείρημα για να αιτιολογηθεί η επίδραση των διεθνών οργανισμών στη στρατηγική συμπεριφορά των κυρίως δρώντων (κράτη).

Αντίθετα, την επόμενη δεκαετία (1990 με 2000) παρατηρείται μία αύξηση των ελληνικών αμυντικών δαπανών. Η αύξηση αυτή μπορεί να επισημανθεί με την παρατήρηση των δεδομένων για αμυντικές δαπάνες, όπου σε σταθερές τιμές, τη δεύτερη πενταετία της εν λόγω δεκαετίας, παρατηρείται μια αύξηση περίπου 30% (ενώ το 1995 ήταν 1.171.377 ελληνικές δραχμές, το 2000 ήταν 1.569.031). Επισημαίνεται ωστόσο ότι, ενώ το ποσοστό αύξησης των ελληνικών αμυντικών δαπανών ήταν μεγαλύτερο από εκείνο της Τουρκίας (4,1% περίπου), σε απόλυτο μέγεθος οι εν λόγω δαπάνες κυμαίνονταν σε χαμηλότερο επίπεδο από εκείνες της γείτονος της, από τα 4,7 δις US \$ στα 6,5 δις US \$.

Εν σχέσει με τους απόλυτους αριθμούς των στρατιωτικών δαπανών και την αυξητική τους τάση, κρίσιμη είναι και η παρατήρηση των ποσών σε ποσοστιαία ανά έτος μεταβολή. Με εξαίρεση κάποια έτη την τελευταία δεκαετία (όπως το 2001) και τα δύο κράτη παρουσιάζουν αύξηση των στρατιωτικών τους δαπανών στο επίπεδο του 4% ανά έτος περίπου. Παρατηρείται έντονος και κλιμακούμενος ανταγωνισμός στρατιωτικών εξοπλισμών μεταξύ των δύο χωρών, ιδίως μετά το 1974, ανταγωνισμός που αναμένεται να οξυνθεί στο άμεσο μέλλον, καθώς η Ελλάδα προσπαθεί να επαναφέρει το ισοζύγιο δυνάμεων (το οποίο βαίνει προς ανατροπή λόγω του γιγαντιαίου προγράμματος προμηθειών και εκσυγχρονισμού των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων) σε επίπεδα που να επιτρέπουν την αποτροπή⁴⁶. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι, η Ελλάδα επιχειρεί να ισοσταθμίσει την ποσοτική στρατιωτική υπεροχή της Τουρκίας, με ποιοτική, πράγμα που τα τελευταία χρόνια το επιτυγχάνει.

Συμπερασματικά η πιο πάνω αναλυτική παρουσίαση των στοιχείων καταδεικνύει το γεγονός της αμεσότητας της απειλής που δέχονται τα δύο κράτη στο πεδίο της μεταξύ τους σύγκρουσης, αλλά και την πεποίθησή τους ότι η άμυνα για την απειλή αυτή εκφράζεται με στρατιωτική ενίσχυση. Η ανοδική τάση στην αύξηση των δαπανών για εξοπλισμούς και από τις δύο χώρες καταδεικνύει ότι και οι δυο αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο που προέρχεται από τον αντίπαλο. Αποδεχόμενα και τα δύο μέρη ότι η ισχύς κυρίως οικοδομείται με στρατιωτικούς εξοπλισμούς τείνουν να αυξάνουν τις δαπάνες τους.

7. Η Ελληνική Οικονομία

Επισημάνθηκε ότι η οικονομία του κράτους αποτελεί έναν κρίσιμο συντελεστή ισχύος γι' αυτό και η οικονομική του κατάσταση μπορεί να επηρεάζει και την πολιτική του αναφορικά με τους εξοπλισμούς. Έτσι, κρίνεται ιδιαίτερα κρίσιμη στο παρόν στάδιο η αναφορά στις οικονομίες των δύο κρατών της περιπτωσιολογικής μελέτης, αρχής γενομένης από την ελληνική.

Η Ελλάδα βρίσκεται στην κατηγορία των αναπτυγμένων χωρών με δημοκρατικό πολίτευμα και ακολουθεί μια ικανοποιητική οικονομική πορεία. Το γεγονός ότι αποτελεί κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και η συμμετοχή της στην Οικονομική Νομισματική Ένωση, τής προσδί-

δουν τα χαρακτηριστικά της οικονομικής σταθερότητας και ασφάλειας. Η Ελλάδα έχει θέσει ως κύριο οικονομικό στόχο τη σύγκλιση με τις οικονομίες των μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γεγονός που την οδηγεί σε αυστηρή οικονομική πολιτική για περιορισμό όλων των μορφών των δαπανών και της κατανάλωσης, συμπεριλαμβανομένων και αυτών για την άμυνα. Τα προβλήματα που αφορούν στην οικονομική πορεία της Ελλάδας σε σχέση με την Ευρωπαϊκή Ένωση (σύγκλιση με τους εταίρους)⁴⁷ επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τις αποφάσεις του ελληνικού κράτους για τα θέματα της στρατιωτικής ενίσχυσης.

Η οικονομική λιτότητα που απαιτείται από την Ελλάδα, για να πετύχει τους οικονομικούς αριθμούς των υπόλοιπων μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την εμποδίζει να χρηματοδοτεί τους αμυντικούς της εξοπλισμούς που θα την καθιστούσαν ισχυρότερη στρατιωτικά. Επιπλέον, η οικονομική ανεπάρκεια του ελληνικού κράτους σε σχέση με τους Ευρωπαίους εταίρους τού στερεί πολιτική ισχύ στο να διαπραγματευτεί και να αναζητήσει συμμάχους στη σύγκρουσή του με την Τουρκία, καθώς η αναζήτηση ευρωπαϊκών συμμάχων από την Ελλάδα στόχο θα έχει τη δημιουργία ισχυρότερης πολιτικής αποτροπής απέναντι στη στρατιωτική υπεροχή της Τουρκίας.

Την περίοδο 1990-1998 η ελληνική οικονομία είχε ως στόχο τη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων του ισοζυγίου των τρεχουσών συναλλαγών και του πληθωρισμού, προβλήματα που είχαν δημιουργηθεί από τις προηγούμενες οικονομικές πολιτικές που χαρακτηρίστηκαν από την επέκταση της συνολικής ζήτησης κυρίως την περίοδο 1974-1990⁴⁸. Το γεγονός αυτό οδήγησε στον περιορισμό της δημόσιας κατανάλωσης, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται ως ένα βαθμό και η ζήτηση στρατιωτικών εξοπλισμών. Η αυστηρή οικονομική πολιτική που επιβάλλεται για τη μείωση των προαναφερθέντων οικονομικών δεικτών, σε ένα στενό και άμεσο πλαίσιο, επηρεάζει την οικονομική θέση της χώρας και των πολιτών της δυσχεραίνοντας τις οικονομικές επιλογές και σε ένα ευρύτερο και έμμεσο πλαίσιο επηρεάζει την πολιτική των στρατιωτικών εξοπλισμών. Οι τελευταίοι, όπως έχουμε επισημάνει, είναι άμεσα συνυφασμένοι με τις οικονομικές δυνατότητες ενός κράτους, αλλά και με τις κοινωνικές προτιμήσεις.

Συγκριτικά η Ελλάδα αναπτυσσόταν πιο γρήγορα από την Τουρκία από τη μεταπολεμική περίοδο και μετά, ενώ από το 1973 και μετά συμβαίνει το αντίστροφο. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει την ελληνική υπεροχή σε αναπτυξιακή πορεία (έως το 1973), που δικαιολογεί και την καλύτερη οικονομική κατάσταση σε σύγκριση με αυτή της Τουρκίας, και, παρά το γεγονός ότι την τελευταία τριαντακονταετία η Ελλάδα έχει χαμη-

λότερους ρυθμούς ανάπτυξης, παραμένει ισχυρότερη οικονομικά από τον αντίπαλό της. Το δεύτερο που επισημαίνεται είναι ότι η δυσμενής (πάντα σε σύγκριση με την Τουρκία) ελληνική ανάπτυξη επηρεάζει τον συσχετισμό σε δαπάνες εξοπλισμών, καθώς με την αυξητική αναπτυξιακή πορεία της Τουρκίας αυξάνονται και οι δαπάνες σε εξοπλισμούς σε σημείο που να υπερτερούν των ελληνικών (από το 1983 και μετά).

7.1. Οι Ελληνικοί Στρατιωτικοί Εξοπλισμοί εν σχέσει με την οικονομία

Οι στρατιωτικές δαπάνες αποτελούν ένα βαρύ φορτίο για την ελληνική οικονομία, τη στιγμή που η Ελλάδα προσπαθεί να ολοκληρώσει την εφαρμογή ενός οικονομικού προγράμματος αυστηρότητας και έχει συνάμα να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της συμμετοχής της στην Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση⁴⁹. Οι στρατιωτικές της δαπάνες επικεντρώνονται σε αμυντικούς εξοπλισμούς, με σκοπό τη διαφύλαξη των συνόρων της (κυρίως ανατολικών) και την ισχυροποίησή της στους θαλάσσιους χώρους του Αιγαίου. Τη δεκαετία του 1980 η Ελλάδα, κατά ετήσιο μέσο όρο, δαπανά το 6,5% του ΑΕΠ για αμυντικά θέματα, επίπεδο που αποτελεί το υψηλότερο ποσοστό στην Ευρώπη και ένα από τα υψηλότερα στον κόσμο. Το επίπεδο αυτό επιβεβαιώνει την αμεσότητα του κινδύνου που δέχεται το κράτος από τον αντίπαλο και την πεποίθηση ότι ο αντίπαλος θα εξισορροπηθεί και με στρατιωτικά μέσα. Παρά όμως τις απειλές της Τουρκίας και τους κινδύνους στα βόρεια σύνορά της, οι εξοπλιστικές της δαπάνες τείνουν να έχουν μείωση τα τελευταία χρόνια εν σχέσει με το ΑΕΠ της χώρας. Με βάση αυτό, όπως παρατηρήσαμε στην παραπάνω ανάλυση, οι οικονομικές δαπάνες είναι επιβεβλημένες, για να διατηρούν την ισορροπία ισχύος σε σχέση με τον αντίπαλο.

Με οικονομικά κριτήρια για την Ελλάδα οι δαπάνες για οπλικά συστήματα συνιστούν σε μεγάλο βαθμό εισαγωγές από τρίτες χώρες και αποπληρώνονται με συνάλλαγμα, καθώς η εγχώρια βιομηχανία καλύπτει μόνο μικρό μέρος των αναγκών της⁵⁰. Το οικονομικό αυτό καθεστώς που αφορά στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς δεν ευνοεί την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, γιατί δε συνεισφέρει στην αύξηση του ΑΕΠ ελλείψει παραγωγής προϊόντος και δεν υποβοηθά άλλες παραγωγικές επενδύσεις σε άλλους τομείς.

Συμπερασματικά, για να προσδιοριστεί το αίτιο της αύξησης των ελληνικών εξοπλισμών, πρέπει αυτοί να συνδέονται με το βαθμό αντίδρα-

σης της Ελλάδας στους τουρκικούς εξοπλισμούς. Το ύψος και το είδος των ελληνικών δαπανών προσδιορίζονται κυρίως από την τουρκική πρόκληση, όπως αυτές γίνονται αντιληπτές από την Ελλάδα, ενώ αντίθετα οι τουρκικές αμυντικές δαπάνες εξυπηρετούν πολλαπλούς στρατηγικούς στόχους και δεν εξαρτώνται άμεσα από τις εξελίξεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από τις οικονομικές μελέτες των Majeski⁵¹, Karopoulos και Lazaretou⁵² και Kollias⁵³, που υποστηρίζουν με εμπειρική απόδειξη ότι οι ελληνικές δαπάνες για εξοπλισμούς επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από την πορεία των τουρκικών στρατιωτικών δαπανών. Επίσης, δεν πρέπει να παραλείπεται και η σύνδεσή τους με τις φιλοδοξίες του κράτους ως προς την υλοποίηση των πολιτικών του στόχων⁵⁴, καθώς οι πολιτικοί στόχοι επηρεάζονται άμεσα από τη στρατιωτική του ισχύ.

8. Η Τουρκική Οικονομία

Η επιθυμία της Τουρκίας να καταστεί μία οικονομικά ανεπτυγμένη χώρα παραμένει κύρια υπόθεση για το κράτος, καθώς η οικονομική της ανάπτυξη δεν αποτελεί μόνο κοινωνική ανάγκη, αλλά επιπροσθέτως είναι πηγή δύναμης για το κράτος⁵⁵. Η Τουρκία οικονομικά βρίσκεται σε ενταξιακή πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ένωση, όσο και αν αυτό είναι πάρα πολύ δύσκολο να υλοποιηθεί. Η τουρκική οικονομία μαστίζεται από μεγάλα και χρόνια προβλήματα. Η ανεπάρκεια των συντελεστών παραγωγής κεφαλαίου και εδάφους της χώρας οδηγεί το κράτος σε χαμηλά επίπεδα παραγωγικής ικανότητας. Στα χαμηλά επίπεδα παραγωγής προστίθεται και ο άνισος καταμερισμός του παραγόμενου πλούτου, με αποτέλεσμα τον οικονομικό μαρασμό στο μεγαλύτερο μέρος της χώρας. Το τουρκικό κράτος μαστίζεται από συνεχείς οικονομικές κρίσεις λόγω της παραπαίουσας οικονομικής κατάστασης και παράλληλα η αναπτυξιακή της πολιτική δεν εκπέμπει ελπιδοφόρα μηνύματα. Προσδιορίζοντας, χαρακτηριστικά, τα οικονομικά προβλήματα του κράτους, ο Aydin αναφέρει ότι η Τουρκία διεκδικεί να έχει ένα φιλελεύθερο οικονομικό σύστημα, αλλά τα δυσμενή κατάλοιπα του οικονομικού προγραμματισμού της εμποδίζουν την ανάπτυξή της⁵⁶.

Η υιοθέτηση μίας νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής από το τουρκικό κράτος στις αρχές την προηγούμενης δεκαετίας, που στηριζόταν στη στρατηγική της εξωστρεφούς ανάπτυξης, με προώθηση των εξα-

γωγών, απελευθέρωση του προϋπάρχοντος οικονομικού καθεστώτος στο εμπόριο και τη μείωση του κρατικού παρεμβατισμού, είχε στόχο την αποφυγή των συχνών κρίσεων του ισοζυγίου πληρωμών. Αυτό έδωσε ώθηση στην αναπτυξιακή πορεία της χώρας βελτιώνοντας την οικονομική της κατάσταση με τους ρυθμούς μεγέθυνσης να είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακοί και τις μεταβολές στην αύξηση του ΑΕΠ να φτάνουν στο επίπεδο του 9,3% το 1990 και το 7,4 % το 2000.

Οι σοβαρές περικοπές των δημόσιων δαπανών της Τουρκίας λόγω των σταθεροποιητικών προγραμμάτων (με χαρακτηριστικά γνωρίσματα τον περιορισμό των δανειακών αναγκών του δημοσίου, τις μεγάλες αυξήσεις στις τιμές των δημόσιων επιχειρήσεων και των οργανισμών, την αύξηση της φορολογίας και το πάγωμα των ονομαστικών δημόσιων δαπανών), στις αρχές της δεκαετίας του 1990, εξαιρούσαν το στρατιωτικό τομέα και ιδιαίτερα τις δαπάνες για εξοπλισμούς⁵⁷. Το γεγονός αυτό αφενός μεν δείχνει την προσπάθεια βελτίωσης της τουρκικής οικονομίας, αφετέρου δε καταδεικνύει ότι οποιαδήποτε προσπάθεια προς όφελος της οικονομίας δεν μπορεί να επηρεάζει την πολιτική που αφορά στους εξοπλισμούς.

Τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 η συνεχής άνοδος του ΑΕΠ της Τουρκίας είχε άμεσες επιδράσεις και στο ρυθμό μεγέθυνσης, που το 1998 έφτασε το 4,2%, αλλά και στις εξαγωγές, που μέσα σε μια δεκαετία (1988-1998) τριπλασιάστηκαν⁵⁸. Έτσι, η αυξητική πορεία του τουρκικού ΑΕΠ υποδηλώνει τη βελτιστοποίηση της αναπτυξιακής πορείας της τουρκικής οικονομίας αλλά όχι τη βελτιστοποίηση της οικονομικής της θέσης, αφού τα μεγάλα προβλήματα που αφορούν κυρίως το βιοτικό επίπεδο παραμένουν. Επιπλέον, πρέπει να αναφερθεί και το γεγονός ότι το οικονομικό θαύμα που συντελείται από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 δεν πρέπει να ξενίζει, καθώς αυτό επιβάλλεται από το τουρκικό κατεστημένο εις βάρος της οικονομικής ευημερίας του συνόλου, επιτυγχάνοντας έτσι υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, χωρίς όμως την αληθινή βελτιστοποίηση της πραγματικής εικόνας της οικονομίας⁵⁹.

8.1. Οι Τουρκικοί Στρατιωτικοί Εξοπλισμοί εν σχέσει με την Οικονομία

Οι τουρκικοί στρατιωτικοί εξοπλισμοί έχουν μία ιδιαίτερη σχέση τόσο με την πολιτική ηγεσία της Τουρκίας όσο και με τουρκική κοινωνία⁶⁰. Αυ-

τό το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό καθιστά τη μελέτη των ελληνοτουρκικών εξοπλισμών σε σχέση με την οικονομία ακόμα πιο δύσκολη. Η Τουρκία συνεχίζει να προβαίνει σε αγορές πολεμικού υλικού παρά τα οικονομικά και πολιτικά προβλήματα που ταλαιπωρούν το εσωτερικό της. Δεδομένων των εγγενών αδυναμιών της τουρκικής οικονομίας (όπως αυτό καταδεικνύεται από την παράθεση των οικονομικών δεικτών), τίθεται εν αμφιβόλω το αν η Τουρκία θα μπορέσει να συνεχίσει να στηρίζει τα φιλόδοξα και μεγαλεπήβολα εξοπλιστικά της προγράμματα⁶¹. Αποτελεί όμως αξιοσημείωτο γεγονός το ότι το κράτος της Τουρκίας, με τα οικονομικά προβλήματα που αναφέρθηκαν, συνεχίζει να εξοπλίζεται, να παραμένει μεγάλη δύναμη στην περιοχή του (λόγω κυρίως της στρατιωτικής του ισχύος), να επιβιώνει ως κράτος και να δείχνει ότι επιβάλλεται του αντιπάλου του στο Αιγαίο. Η διαπίστωση αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το κράτος της Τουρκίας δείχνει να έχει επιτυχίες σε άλλους τομείς που ισοσταθμίζουν τα προαναφερθέντα μειονεκτήματα. Οι τομείς αυτοί αφορούν στην πολιτική πρακτική της Τουρκίας στο διεθνές σύστημα. Έτσι, βλέπουμε ότι μια στρατηγική ενός κράτους σχεδιάζεται με τέτοιο τρόπο, ώστε τα μειονεκτήματα να καλύπτονται από άλλους παράγοντες και οι στόχοι της στρατηγικής να υλοποιούνται παρά τις δυσκολίες που παρουσιάζονται.

Η Τουρκία επιχειρεί να εκσυγχρονίσει και να αναπτύξει την τουρκική οικονομία μέσω των εξοπλιστικών προγραμμάτων, καθώς στα περισσότερα εξ αυτών επιτυγχάνει έναν υψηλό βαθμό συμπαραγωγής και εγχώριας προστιθέμενης αξίας, με τα συνεπαγόμενα οφέλη στην οικονομία, αλλά και την ισχυρή ανταγωνιστικότητα της βιομηχανίας της⁶². Ο εκσυγχρονισμός των ενόπλων δυνάμεων της Τουρκίας και η ανάπτυξη της εγχώριας πολεμικής της βιομηχανίας στόχο έχει την επίτευξη αμυντικής αυτοδυναμίας και τη διατήρηση της στρατιωτικής υπεροχής έναντι των αντιπάλων της. Επιπροσθέτως, μια οικονομία που επιθυμεί να αναπτύξει το βιομηχανικό της τομέα και να επεκτείνει την παραγωγική της δραστηριότητα σε προϊόντα εντάσεως κεφαλαίου, οφείλει να δώσει προτεραιότητα στην εκπαιδευτική της υποδομή. Ωστόσο, οι σχετικές δαπάνες εξακολουθούν να είναι περιορισμένες στην Τουρκία, ενώ και το μορφωτικό επίπεδο του κοινωνικού σχηματισμού εξακολουθεί να παραμένει χαμηλό, σε αντίθεση με το αντίστοιχο ευρωπαϊκό⁶³.

Η αμυντική στρατηγική της Τουρκίας στηρίζεται κυρίως στις τεράστιες εισαγωγές οπλικών συστημάτων από το εξωτερικό, γεγονός που επιβεβαιώνει την πετυχημένη πολιτική του κράτους, υπό την έννοια ότι στο στρατιωτικό επίπεδο δημιουργεί τις απαραίτητες προϋποθέσεις, τό-

σο για τη συμπαραγωγή όπλων, όσο και για την πρόσβαση στη σύγχρονη τεχνογνωσία, ενώ στο διπλωματικό επίπεδο κερδίζει τη συμπαράσταση και την αρωγή των ισχυρότερων κρατών⁶⁴. Η σύζευξη άμυνας και οικονομίας εξασφαλίζει αντοχή σε βάθος χρόνου και εδραιώνει μια δύναμη σε ένα συγκρουσιακό εξοπλιστικό ανταγωνισμό. Αυτό εδραιώνει την Τουρκία ως περιφερειακή δύναμη και συνάμα κερδίζει το πλεονέκτημα έναντι του κυρίως αντιπάλου της στο χώρο, της Ελλάδας, η οποία είναι το βασικότερο εμπόδιο στην εφαρμογή της στρατηγικής της και την υλοποίηση των στόχων της, όσον αφορά τουλάχιστο στα δυτικά της σύνορα.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 παρατηρείται μια αυξανόμενη τουρκική υπεροχή σε δαπάνες εξοπλισμών, γεγονός που ανάγει την Τουρκία σε κυρίαρχο δρώντα όσον αφορά τη διμερή στρατηγική ισορροπία. Γνωρίζοντας το τουρκικό κράτος ότι ο στρατιωτικός εξοπλισμός παρέχει υψηλά επίπεδα ισχύος, κρίνει ότι πρέπει να επικεντρώσει την προσπάθειά του σε αυτόν τον τομέα που θα του προσφέρει υπεροχή έναντι του αντιπάλου. Επιπροσθέτως, σημειώνεται και η ενδεχομένη διαπίστωση της τουρκικής στρατηγικής ότι το μόνο σημείο που μπορεί να της προσφέρει υπεροχή έναντι του αντιπάλου είναι το στρατιωτικό σκέλος, με αποτέλεσμα οι προσπάθειές της να επικεντρώνονται σε αυτό. Έτσι ο πολιτικός στόχος της Τουρκίας για επεκτατική δράση σε βάρος των γειτονικών της χωρών (συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας) υποστηρίζονται από ένα φιλόδοξο πρόγραμμα εξοπλισμών.

Η Τουρκία πάντα επιδιώκει να αναπτύξει την απαραίτητη βιομηχανική βάση που θα της παρέχει αυτάρκεια όπλων, έτσι ώστε να εξασφαλίσει στρατιωτική ισχύ, ανεξάρτητη από το NATO, με άξονα τα τουρκικά εθνικά συμφέροντα στην περιοχή της, γεγονός άλλωστε που επικροτείται και υποστηρίζεται από το στρατιωτικό κατεστημένο για μια ιθαγενή αμυντική πολεμική βιομηχανία⁶⁵. Έτσι, η Τουρκία από τη δεκαετία του 1990 έθεσε ουσιαστικά τις βάσεις για την ανάπτυξη μίας δυναμικής πολεμικής βιομηχανίας, η οποία θα μπορούσε να διαδραματίσει ένα σημαντικό ρόλο στην αναβάθμιση της χώρας στο πλαίσιο των γεωπολιτικών ανακατατάξεων της μεταψυχροπολεμικής συγκυρίας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την επισήμανση ότι τα κράτη επιδιώκουν την ανεξάρτηση από τα άλλα έναντι οποιουδήποτε κόστους, επιζητούν την ανεξαρτησία και την αυτοβοήθεια και κυρίως στη στρατιωτική ισχύ, που είναι από τις πλέον αξιόπιστες στο διεθνή πολιτικό σίβηο.

Συμπερασματικά, αν και από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η τουρκική οικονομία έχει επιτελέσει σημαντικότερη πρόοδο, η ταυτόχρονη προσπάθεια αύξησης της στρατιωτικής της ισχύος με αγορές εξοπλι-

σμών που δεν αρμόζουν στο οικονομικό της επίπεδο δυσχεραίνουν το αναπτυξιακό της πρόγραμμα και μειώνουν τα οφέλη των καλών οικονομικών επιδόσεων σε βάρος της κοινωνίας της χώρας. Η κούρσα εξοπλισμών για την Τουρκία συνεπάγεται επιβαρύνσεις οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα και τα εξαιρετικά υψηλά επίπεδα εξοπλισμών της εξυπηρετούν συγκεκριμένες βραχυπρόθεσμες επιδιώξεις αναθεωρητικού χαρακτήρα. Παρά όμως τις μεγάλες οικονομικές πιέσεις φαίνεται αδύνατο να περικοπούν οι στρατιωτικές δαπάνες. Από τις υφιστάμενες ενδείξεις συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι στρατιωτικές εξοπλιστικές φιλοδοξίες της Τουρκίας είναι δυνατόν να περικοπούν ελαφρώς (υπό την πίεση Διεθνών Οικονομικών Οργανισμών), αλλά σε καμιά περίπτωση δεν θα πρέπει να θεωρείται ως πιθανή η δραστική τους μείωση.

9. Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τα πιο πάνω, ο εξοπλιστικός ανταγωνισμός, όπως θεωρητικά παρουσιάζεται στη σχετική βιβλιογραφία, μπορεί να ανταποκριθεί και στην ειδική περίπτωση της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης. Παρουσιάζοντας την οικονομική κατάσταση των δύο κρατών αλλά και την οικονομική τους δράση στην αγορά εξοπλισμών, υποστηρίχθηκαν τα ακόλουθα: Πρώτον, η ύπαρξη σύγκρουσης μεταξύ των δύο κρατών σε επίπεδο ανταγωνιστικής δράσης που αποκλείει τη συνεργασία σε ζωτικής σημασίας ζητήματα (ο ανταγωνισμός δεν αποκλείει πάντα τη συνεργασία, αλλά αυτή αφορά σε ζητήματα χαμηλής πολιτικής). Δεύτερον, και ως συνέπεια του πρώτου, υπάρχει εξοπλιστικός ανταγωνισμός όπως αυτός έχει οριστεί και αυτό επιβεβαιώνεται από την παρουσίαση των αριθμών για τις εξοπλιστικές δαπάνες των δύο κρατών. Τρίτον, πολύ μικρή σημασία έχει η κατάσταση της οικονομίας για την επιλογή να συμμετέχουν τα δύο κράτη στον εξοπλιστικό ανταγωνισμό, καθώς η υλοποίηση του στόχου της ασφάλειας είναι για αυτά πρωταρχικής σημασίας (όπως αποδεικνύεται από τη δράση της Τουρκίας και σε ένα βαθμό από αυτή της Ελλάδας συγκριτικά με βάση δαπάνες άλλων κρατών). Τέταρτον, η σημαντικότητα της τεχνολογίας ως επιπέδου ανταγωνισμού ισχύος μπορεί να μεταβάλλει τα δεδομένα μίας σύγκρουσης, καθώς η διάχυσή της μέσα από τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς προσδίδει απόλυτα πλεονεκτήματα στον κάτοχό της. Πέμπτον, η οικονομία ως διαδικασία παραγωγής πλούτου είναι

άμεσα συνυφασμένη με την πολιτική δράση, είτε ως οικονομική ισχύς ενός κράτους είτε ως ικανότητα αγοράς εξοπλισμών.

Με βάση τα όσα υποστηρίχθηκαν πιο πάνω και επιβεβαιώθηκαν από τα εμπειρικά δεδομένα της περιπτωσιολογικής μελέτης η καταληκτική θέση της εργασίας επιβεβαιώνει την υπόθεση εργασίας ότι οι διακρατικές σχέσεις μπορούν να προσδιοριστούν από το επίπεδο του μεταξύ τους εξοπλιστικού ανταγωνισμού, και τα ποσά που δαπανώνται για την άμυνα καθορίζουν την στρατηγική του κράτους στο διεθνές σύστημα.

Σημειώσεις

1. Woods N., «Η Διεθνής Πολιτική Οικονομία στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης», στο Baylis J. και Smith S., *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα, 2007, σελ. 425.

2. Sandler T. και Hartley K., *The Economics of Defense*, Cambridge University Press, London, 1995, σελ. 10.

3. Gilpin R., *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η Διεθνής Οικονομική Τάξη*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2002, σελ. 25.

4. Για το χαρακτηρισμό της άμυνας ως δημόσιου αγαθού βλέπε στο Kennedy G., *Defense Economics*, G. Duckworth and Corporation Publisher, London, 1983.

5. Art J. R., *A Grand Strategy for America*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2003, σελ. 4.

6. Κυριαζής Ν., *Για μια Νέα Ισορροπία Δυνάμεων Ελλάδος – Τουρκίας: Επαναπροσδιορίζοντας το Ελληνικό Αμυντικό Δόγμα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1997, σελ. 124.

7. Για μια περιληπτική αναφορά στην αντίστροφη σχέση που υφίσταται μεταξύ στρατιωτικής ασφάλειας και οικονομικής δυνατότητας σε όλες τις υποθετικές περιπτώσεις βλέπε στην εργασία του Friedberg A., «The Political Economy of American Strategy», *World Politics*, τόμ. 41, τχ. 3, 1989, σελ. 381-406.

8. Βλέπε για παράδειγμα τους Gilpin R., «Economic Interdependence and National Security in Historical Perspective», στο Knorr, K. και Trager F. (εκδ.), *Economic Issues and National Security*, Lawrence, Regents Press of Kansas, Kansas, 1977, σελ. 19-66, Huntington P. S., «Why International Primacy Matters», *International Security*, τόμ. 17, τχ. 4, 1993, p. 68-83, Pollins B., «Cannons

and Capital: The Use of Coercive Diplomacy by Major Powers in Twentieth Century», στο Wayman F. και Diehl P. (εκδ), *Reconstructing Realpolitik*, University of Michigan Press, Michigan, 1994, σελ. 29-54, και Lake D., «Anarchy, Hierarchy, and the Variety of International Relations», *International Organization*, τόμ. 50, τχ. 1, 1996, σελ. 1-34.

9. Thurrow L., *Ο Επερχόμενος Οικονομικός Πόλεμος Μεταξύ Ιαπωνίας, Ευρώπης και Αμερικής*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 1995, σελ. 40-41 και 63-64.

10. Jackson R. και Sorensen G., *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2006, σελ. 262.

11. Κονδύλης Π., *Θεωρία του Πολέμου: Πόλεμος και Πολιτική, Πόλεμος, Οικονομία και Κοινωνία, Πόλεμος και Επανάσταση, Ο Θερμός Πόλεμος Μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, Ελληνοτουρκικός Πόλεμος*, Τρίτη Έκδοση, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1999, σελ. 402 και Παπασωτηρίου Χ., «Η Ελληνική Υψηλή Στρατηγική προς τον 21^ο Αιώνα», στο Γιαλλουρίδης Χ. και Τσάκωνας Π. (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία Μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα, 1999, σελ. 193-194.

12. Σταυρινός Β., «Συγκριτική Ανάλυση των Στρατιωτικών Δαπανών Ελλάδας-Τουρκίας: Μερικά Κρίσιμα Συμπεράσματα», στο *Επετηρίδα Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ) 1997*, Εκδόσεις ΙΔΙΣ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1997, σελ. 57.

13. Κονδύλης Π., *ό.π. παρ.*, σελ. 402.

14. Για τις αδυναμίες του δείκτη ως μέτρου σύγκρισης βλέπε στα Dornbusch R. και Fischer S., *Μακροοικονομική*, Πέμπτη Έκδοση, McGraw-Hill Publishing Company, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1993, σελ. 56-63 και Mearsheimer J., *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2006, σελ. 140-151.

15. Organski A. F. K., *World Politics*, Second Revised Edition, Alfred Knopf Publisher, New York, 1968, σελ. 104.

16. Πηγή των οικονομικών δεδομένων για το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν είναι ο Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη. Organization for Economic Co-operation and Development, *OECD, Factbook 2007: Economic, Environmental and Social Statistic*, Paris, 2007.

17. Κόλλιας Χ., *Ελλάδα-Τουρκία: Άμυνα, Οικονομία και Εθνική Στρατηγική*, Σειρά Επιστήμη και Κοινωνία, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2001, σελ. 35.

18. Πηγή των οικονομικών δεδομένων για το κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν είναι ο Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη. Organization for Economic Co-operation and Development, *ό.π.*

19. Gilpin R., *ό.π.*, σελ. 113.

20. Ντόκος Θ., *Ο Γεωστρατηγικός Ρόλος της Τουρκίας*, Σειρά Στρατηγικών Μελετών, Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα, 2001, σελ. 28.

21. Κόλλιας Χ., ό.π. παρ, σελ.71.
22. Μεταξύ άλλων βλέπε τους Jervis R., «Cooperation Under the Security Dilemma», *World Politics*, τόμ. 30, τχ. 2, 1978, σελ. 196, Zagare C. F. και Kilgour D. M., *Perfect Deterrence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, σελ. 9, και Quester H. G., *Offense and Defense in the International System*, Transaction Publishers, New Jersey and London, 2003, σελ. 45.
23. Majeski J. S., «Technological Innovation and Cooperation in Arms Races», *International Studies Quarterly*, τόμ. 30, τχ. 2, 1986, σελ. 175.
24. Gilpin R., ό.π., σελ. 118.
25. Κάντας Α., *Αμυντική Οικονομία: Μια Πολύπλευρη Προσέγγιση*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002, σελ. 29.
26. Ντόκος Θ., «Η Εξισορρόπηση της Τούρκικης Απειλής: Η Στρατιωτική Διάσταση», στο Γιαλλουρίδης Χ. και Τσάκωνας Π. (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία Μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1999, σελ. 212- 213.
27. Sandler T. και Hartley K., ό.π., σελ. 73.
28. Intriligator D. M. και Brito L. D., «Arms Race Modelling: A Reconsideration» στο Gleditsch N. P., και Njolstad O. (εκδ.), *Arms Race: Technological and Political Dynamics*, Sage Publisher, London, 1990, σελ. 59.
29. Karp A., *Ballistic Missile Proliferation: The Politics and Technics*, Oxford University Press, Oxford, 1996, σελ. 14-15.
30. Wallace D. M., «Arms Races and Escalation: Some New Evidence», *Journal of Conflict Resolution*, τόμ. 23, τχ. 1, 1979, σελ. 3.
31. Jervis R., ό.π. παρ., σελ.176.
32. Πηγή των οικονομικών δεδομένων που παρουσιάζονται στην παράγραφο 6 της εργασίας είναι ο Οργανισμός Βορειοατλαντικής Συμμαχίας. North Atlantic Treaty Organization, *NATO Review 2007*, Brussels, 2007. Όπου η πηγή είναι διαφορετική σημειώνεται στο κείμενο.
33. Όπως αναφέρουν οι Smith R. κ. ά., «The Prisoner's Dilemma and Regime-Switching in the Greek-Turkish Arms Race», *Journal of Peace Research*, τόμ. 37, τχ. 6, 2000, σελ. 737, ο ανταγωνισμός μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας έχει παρακινήσει ένα μεγάλο αριθμό μελετών που στηρίζονται στα οικονομικά της άμυνας.
34. Περισσότερα για τους δείκτες της στρατιωτικής ικανότητας Ελλάδας και Τουρκίας σε ποσοτικοποιημένα μετρήσιμα μεγέθη βλέπε στο Kollias C., «The Greek-Turkish Conflict and Greek Military Expenditure 1960-62», *Journal of Peace Research*, τόμ. 33, τχ. 2, 1996, σελ. 222-225.
35. Για το ιστορικό πλέγμα της ελληνοτουρκικής διαμάχης στο Αιγαίο υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου βλέπε Van Dyke J. M., «An Analysis of the Aegean Disputes under International Law», *Ocean Development and International Law*, τόμ. 36, τχ. 1, 2005, σελ. 63-117.

36. Carr E., *Η Εικοσαετής Κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2000, σελ. 155.

37. Σταυρινός Β., *ό.π.*, σελ. 61-62.

38. Επισημαίνεται ότι τα συμπεράσματα τίθενται υπό την αίρεση του μεθοδολογικού προβλήματος που θέλει τα ποσά σε τρέχουσες τιμές και σε ημεδαπή νομισματική μονάδα να μην είναι αποπληθωρισμένα, γεγονός που δημιουργεί δυσκολίες κυρίως στη συγκριτική ανάλυση.

39. Οι Majeski J. S., και Jones L. D., «Arms Race Modelling: Causality Analysis and Model Specification», *Journal of Conflict Resolutions*, τόμ. 25, τχ. 2, 1981, σελ. 279, υποστηρίζουν ότι οι ελληνικές αμυντικές δαπάνες συμβαίνουν λόγω των τουρκικών αμυντικών δαπανών.

40. Παπασωτηρίου Χ., *ό.π.*, σελ. 181.

41. Triantaphyllou D., «Further Turmoil Ahead?», στο Keridis D. και Triantaphyllou D. (εκδ), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization*, Brassey's Publications, Dulles, 2001, σελ. 67.

42. Conostas D., «Systemic Influence on a Weak, Aligned State in the Post-1974 Era», στο Conostas D. (εκδ.), *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, St. Martin's Press, New York, 1991, σελ. 130.

43. Λιούσης Μ. Ν., «Στρατιωτική και Οικονομική Ισχύς της Τουρκίας», στο Μπόση Μ., Λιούσης Μ. Ν. και Κουρματζής Α., *Τρεις Γεωπολιτικές Προκλήσεις για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Τρομοκρατία – Τουρκία – Εξελίξεις στην Ευρασία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, σελ. 110.

44. Στο ίδιο, σελ. 112.

45. Κόλλιας Χ., *ό.π.*, σελ. 138.

46. Ντόκος Θ., *ό.π.*, 2001, σελ. 148.

47. Βλέπε για την παραδοχή του συγκεκριμένου Antonakis N., «Guns Versus Butter: A Multisectoral Approach to Military Expenditure and Growth with Evidence from Greece, 1960-1993», *The Journal of Conflict Resolution*, τόμ. 43, τχ. 4, 1999, σελ. 503. Για μια αναφορά στα προβλήματα σύγκλισης της Ελλάδας βλέπε Τσάκωνας Π., «Η Ατέρμονη Κούρσα των Εξοπλισμών Ελλάδας-Τουρκίας: Σκέψεις για Αντιμετώπιση του Προβλήματος», στο *Θέματα Στρατηγικής*, Ειδική Έκδοση ΥΠΕΘΑ, Αθήνα, 1998.

48. Αντωνάκης Ν., *Εφαρμογές Οικονομικών της Άμυνας στην Ελληνική Οικονομία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002, σελ. 25-27.

49. Dokos T., «Greece in a Changing Strategic Setting», στο Couloumbis A. T., Kariotis T. και Bellou F. (εκδ.), *Greece in the Twentieth Century*, Frank Cass Publishers, London and Portland, 2003, σελ. 50.

50. Στάθης Θ., *Η Εθνική Άμυνα και η Αχίλλειος Πτέρνα της*, Σειρά Οικονομία και Πολιτική, Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1992, σελ. 114, και

Κυριαζής Ν. και Σωμάκος Λ., *Ελλάδα-Τουρκία, Άμυνα και Οικονομία*, Εκδόσεις Εστίας, Αθήνα, 1999, σελ. 29.

51. Majeski J. S., «Expectation and Arms Races», *American Journal of Political Science*, τόμ. 29, τχ. 2, 1985, σελ. 217-245.

52. Καροπουλος Ρ. και Lazaretou, S., «Modelling the Demand for Greek Defence Expenditure: An Error Correction Approach», *Cyprus Journal of Economics*, τόμ. 6, τχ. 1, 1993, σελ. 73-86.

53. Kollias C., «Is There a Greek-Turkish Arms Race? The View from Athens», *Cyprus Journal of Economics*, τόμ. 7, τχ. 1, 1994, σελ. 52-62 και Kollias C., *ό.π.*, 1996.

54. Συμπέρασμα από την μελέτη του Richardson F. L., *Arms and Insecurity: A Mathematical Study of the Causes and Origins of Wars*, Boxwood Press, Pittsburgh, London, 1960.

55. Aydin M., *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*, Center for Strategic Studies, Ankara, 2004, σελ. 43.

56. Aydin M., «Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey», *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, τόμ. 3, τχ. 2, 2003, σελ. 166.

57. Σταυρινός Β., *ό.π.*, σελ. 60.

58. William H., *Turkish Foreign Policy: 1774-2000*, Frank Cass Publishers, London, 2000, σελ. 208-209.

59. Για την υποστήριξη του συγκεκριμένου βλέπε Νότης Β., «Η Οικονομική Ανάπτυξη της Τουρκίας και η Ενωμένη Ευρώπη», στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *Η Τουρκία Σήμερα: Πολιτεία, Κοινωνία, Οικονομικά, Εξωτερική Πολιτική, Θρησκεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, σελ. 188-204.

60. Aydinli E. κ. ά., «The Turkish Military's March Toward Europe», *Foreign Affairs*, τόμ. 85, τχ. 1, 2006, σελ. 77.

61. Κόλλιας Χ., *ό.π.*, σελ. 149.

62. Νότης Β., *ό.π.*, σελ. 149-150.

63. Λιούσης Μ. Ν., *ό.π.*, σελ. 186.

64. Στο ίδιο, σελ. 188.

65. Αθανασοπούλου Ε., «Οι Στόχοι της Εξωτερικής Πολιτικής της Τουρκίας Μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου», στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *Η Τουρκία Σήμερα: Πολιτεία, Κοινωνία, Οικονομικά, Εξωτερική Πολιτική, Θρησκεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, σελ. 293.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αθανασοπούλου Ε., «Οι Στόχοι της Εξωτερικής Πολιτικής της Τουρκίας Μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου», στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *Η Τουρκία Σήμερα: Πολιτεία, Κοινωνία, Οικονομικά, Εξωτερική Πολιτική, Θρησκεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, σελ. 291-323.
- Αντωνάκης Ν., *Εφαρμογές Οικονομικών της Άμυνας στην Ελληνική Οικονομία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002.
- Κάντας Α., *Αμυντική Οικονομία: Μια Πολύπλευρη Προσέγγιση*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002.
- Κόλλιας Χ., *Ελλάδα-Τουρκία: Άμυνα, Οικονομία και Εθνική Στρατηγική*, Σειρά Επιστήμη και Κοινωνία, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2001.
- Κονδύλης Π., *Θεωρία του Πολέμου: Πόλεμος και Πολιτική, Πόλεμος, Οικονομία και Κοινωνία, Πόλεμος και Επανάσταση, Ο Θερμός Πόλεμος Μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, Ελληνοτουρκικός Πόλεμος*, Τρίτη Έκδοση, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1999.
- Κυριαζής Ν. και Σωμάκος Λ., *Ελλάδα-Τουρκία, Άμυνα και Οικονομία*, Εκδόσεις Εστίας, Αθήνα, 1999.
- Κυριαζής Ν., *Για μια Νέα Ισορροπία Δυνάμεων Ελλάδος – Τουρκίας: Επαναπροσδιορίζοντας το Ελληνικό Αμυντικό Δόγμα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1997.
- Λιούσης Μ. Ν., «Στρατιωτική και Οικονομική Ισχύς της Τουρκίας», στο Μπόση Μ., Λιούσης Μ. Ν. και Κουρματζής Α., *Τρεις Γεωπολιτικές Προκλήσεις για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Τρομοκρατία – Τουρκία – Εξελίξεις στην Ευρασία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, σελ. 91- 201.
- Νότης Β., «Η Οικονομική Ανάπτυξη της Τουρκίας και η Ενωμένη Ευρώπη», στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *Η Τουρκία Σήμερα: Πολιτεία, Κοινωνία, Οικονομικά, Εξωτερική Πολιτική, Θρησκεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, σελ. 113-210.
- Ντόκος Θ., «Η Εξισορρόπηση της Τούρκικης Απειλής: Η Στρατιωτική Διάσταση», στο Γιαλλουρίδης Χ. και Τσάκωνας Π. (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία Μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1999, σελ. 201- 224.
- Ντόκος Θ., *Ο Γεωστρατηγικός Ρόλος της Τουρκίας*, Σειρά Στρατηγικών Μελετών, Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα, 2001.
- Παπασωτηρίου Χ., «Η Ελληνική Υψηλή Στρατηγική προς τον 21^ο Αιώνα», στο Γιαλλουρίδης Χ. και Τσάκωνας Π. (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία Μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα, 1999, σελ. 177-199.

- Στάθης Θ., *Η Εθνική Άμυνα και η Αχίλλειος Πτέρνα της*, Σειρά Οικονομία και Πολιτική, Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1992.
- Σταυρινός Β., «Συγκριτική Ανάλυση των Στρατιωτικών Δαπανών Ελλάδας-Τουρκίας: Μερικά Κρίσιμα Συμπεράσματα», στο *Επετηρίδα Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ) 1997*, Εκδόσεις ΙΔΙΣ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1997, σελ. 55-80.
- Τσάκωνας Π., «Η Ατέρμονη Κούρσα των Εξοπλισμών Ελλάδας-Τουρκίας: Σκέψεις για Αντιμετώπιση του Προβλήματος», στο *Θέματα Στρατηγικής*, Ειδική Έκδοση ΥΠΕΘΑ, Αθήνα, 1998, σελ. 11-17.
- Carr E., *Η Εικοσαετής Κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2000.
- Dornbusch R. και Fischer S., *Μακροοικονομική*, Πέμπτη Έκδοση, McGraw-Hill Publishing Company, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1993.
- Gilpin R., *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η Διεθνής Οικονομική Τάξη*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2002.
- Jackson R. και Sorensen G., *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2006.
- Mearsheimer J., *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2006.

Ξενόγλωσση

- Antonakis N., «Guns Versus Butter: A Multisectoral Approach to Military Expenditure and Growth with Evidence from Greece, 1960-1993», *The Journal of Conflict Resolution*, τόμ. 43, τχ. 4, 1999, σελ. 501-520.
- Art J. R., *A Grand Strategy for America*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2003.
- Aydin M., «Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey», *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, τόμ. 3, τχ. 2, 2003, σελ. 163-184.
- Aydin M., *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*, Center for Strategic Studies, Ankara, 2004.
- Aydinli E., Nibat A. Z., και Akyaz D., «The Turkish Military's March Toward Europe», *Foreign Affairs*, τόμ. 85, τχ. 1, 2006, σελ. 77-90.
- Constas D., «Systemic Influence on a Weak, Aligned State in the Post-1974 Era», στο Constas D. (εκδ.), *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, St. Martin's Press, New York, 1991, σελ. 127-139.

- Dokos T., «Greece in a Changing Strategic Setting», στο Couloumbis A. T., Kariotis T. και Bellou F. (εκδ.), *Greece in the Twentieth Century*, Frank Cass Publishers, London and Portland, 2003, σελ. 42-68.
- Friedberg A., «The Political Economy of American Strategy», *World Politics*, τόμ. 41, τχ. 3, (1989), σελ. 381-406.
- Gilpin R., «Economic Interdependence and National Security in Historical Perspective», στο Knorr, K. και Trager F. (εκδ.), *Economic Issues and National Security*, Lawrence, Regents Press of Kansas, Kansas, 1977, σελ. 19-66.
- Huntington P. S., «Why International Primacy Matters», *International Security*, τόμ. 17, τχ. 4, 1993, p. 68-83.
- Intriligator D. M. και Brito L. D., «Arms Race Modelling: A Reconsideration» στο Gleditsch N. P., και Njolstad O. (εκδ.), *Arms Race: Technological and Political Dynamics*, Sage Publisher, London, 1990, p. 58-77.
- Jervis R., «Cooperation Under the Security Dilemma», *World Politics*, τόμ. 30, τχ. 2, 1978, σελ. 167-214.
- Καποπούλος P. και Lazaretou, S., «Modelling the Demand for Greek Defence Expenditure: An Error Correction Approach», *Cyprus Journal of Economics*, τόμ. 6, τχ. 1, 1993, σελ. 73-86.
- Karp A., *Ballistic Missile Proliferation: The Politics and Technics*, Oxford University Press, Oxford, 1996.
- Kennedy G., *Defense Economics*, G. Duckworth and Corporation Publisher, London, 1983.
- Kollias C., «Is There a Greek-Turkish Arms Race? The View from Athens», *Cyprus Journal of Economics*, τόμ. 7, τχ. 1, 1994, σελ. 52-62.
- Kollias C., «The Greek-Turkish Conflict and Greek Military Expenditure 1960-62», *Journal of Peace Research*, τόμ. 33, τχ. 2, 1996, σελ. 217-228.
- Lake D., «Anarchy, Hierarchy, and the Variety of International Relations», *International Organization*, τόμ. 50, τχ. 1, 1996, σελ. 1-34.
- Majeski J. S., «Expectation and Arms Races», *American Journal of Political Science*, τόμ. 29, τχ. 2, 1985, σελ. 217-245.
- Majeski J. S., «Technological Innovation and Cooperation in Arms Races», *International Studies Quarterly*, τόμ. 30, τχ. 2, 1986, σελ. 175-191.
- Majeski J. S., και Jones L. D., «Arms Race Modelling: Causality Analysis and Model Specification», *Journal of Conflict Resolutions*, τόμ. 25, τχ. 2, 1981, σελ. 259-288.
- North Atlantic Treaty Organization, *NATO Review 2007*, Brussels, 2007.
- Onis Z., «Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy», *Studies in Comparative International Development*, τόμ. 27, τχ. 2, 1992, σελ. 3-23.

- Organization for Economic Co-operation and Development, *OECD, Factbook 2007: Economic, Environmental and Social Statistic*, Paris, 2007.
- Organski A. F. K., *World Politics*, Second Revised Edition, Alfred Knopf Publisher, New York, 1968.
- Pollins B., «Cannons and Capital: The Use of Coercive Diplomacy by Major Powers in Twentieth Century», στο Wayman F. και Diehl P. (εκδ), *Reconstructing Realpolitik*, University of Michigan Press, Michigan, 1994, σελ. 29-54.
- Quester H. G., *Offense and Defense in the International System*, Transaction Publishers, New Jersey and London, 2003.
- Richardson F. L., *Arms and Insecurity: A Mathematical Study of the Causes and Origins of Wars*, Boxwood Press, Pittsburgh, London, 1960.
- Sandler T. και Hartley K., *The Economics of Defense*, Cambridge University Press, London, 1995.
- Smith R., Sola M. και Spagnolo F., «The Prisoner's Dilemma and Regime-Switching in the Greek-Turkish Arms Race», *Journal of Peace Research*, τόμ. 37, τχ. 6, 2000, σελ. 737-750.
- Thurrow L., *Ο Επερχόμενος Οικονομικός Πόλεμος Μεταξύ Ιαπωνίας, Ευρώπης και Αμερικής*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 1995.
- Triantaphyllou D., «Further Turmoil Ahead?», στο Keridis D. και Triantaphyllou D. (εκδ), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization*, Brassey's Publications, Dulles, 2001, p. 56-79.
- Van Dyke J. M., «An Analysis of the Aegean Disputes under International Law», *Ocean Development and International Law*, τόμ. 36, τχ. 1, 2005, σελ. 63-117.
- Wallace D. M., «Arms Races and Escalation: Some New Evidence», *Journal of Conflict Resolution*, τόμ. 23, τχ. 1, 1979, σελ. 3-16.
- William H., *Turkish Foreign Policy: 1774-2000*, Frank Cass Publishers, London, 2000.
- Woods N., «Η Διεθνής Πολιτική Οικονομία στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης», στο Baylis J. και Smith S., *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα, 2007, σελ. 423-451.
- Zagare C. F. και Kilgour D. M., *Perfect Deterrence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

